

İran İslam Devriminin Kırkıncı Yılına Panoramik Bir Bakış

Turgay Şafak¹

İran'da 1979 Şubat'ında gerçekleşen devrimin üzerinden kırk yıl geçti. Kırk yaş geleneksel kültürde olgunlaşma ve kemale erme yaşı olarak kabul edilir. Peki, kırk yılını geride bırakan İran devrimi için bir olgunlaşma ve kemale ermeden bahsetmek mümkün müdür? 14 yıllık sürgün hayatının sona ermesinin ardından İran'a dönen Ayetullah Humeyni karizmatik liderliğini kullanarak kısa sürede ideallerini gerçekleştirmek yolunda adımlar atmaya başladı. Liberal görüşleri ile tanınan Mehdi Bazergan 11 Şubat tarihinde geçici başbakan olarak göreve başladı.

1979 yılının Mart ayı sonunda gerçekleşen referandum sonucunda halk büyük bir oy oranı ile İslam Cumhuriyeti kurulmasına onay vermiştir. Anayasa taslak çalışmalarına başlanmış ve Haziran ayında ilk taslak hazırlanmıştır. Anayasa çalışmaları ekim ayına kadar devam etti ve velayet-i fakih sisteminin de içinde yer aldığı anayasa referandumuna sunulmuş ve Aralık ayında yürürlüğe giren anayasa ile Ayetullah Humeyni İran'ın devrim rehberi olarak tespit edilmiştir. Bu arada devrim yanlısı öğrenciler ABD büyükelçiliği önünde protesto amacıyla elçilik binasını işgal ettiler. Geçici hükümetin başbakanı öğrencilerin bu hareketinin çok yanlış olduğu düşündüğünden İstifa etti. ABD ile İran arasındaki diplomatik ilişkilerin koptuğu bu işgal 444 gün sürmüştür. Ayetullah Humeyni tarafından övgü ile söz edilen işgal olayı ve elçilik personelinin tahliye edilmesinin ardından elçilik binası "Casus Yuvası" adı ile müzeye dönüştürülmüştür. Her yıl İşgalin yıldönümünde bir araya gelen devrim yanlıları ABD karşıtı gösteriler düzenlemektedirler. Ayetullah Humeyni'nin devrim lideri olarak belirlenmesinin ardından 1980 yılının ilk ayında Ebu'l Hasan Beni Sadr İran İslam Cumhuriyetinin ilk cumhurbaşkanı olarak seçildi. Aynı yıl milletvekili seçimleri de düzenlenmiştir.

1980 yılı eylül ayında Irak'ın İran'ın Abadan ve Hürremşehr şehirlerine saldırması ile başlayan savaş iki ülke arasında tam sekiz yıl devam etmiştir. Yaklaşık 1 milyon kişinin hayatını kaybettiği savaşın 150 milyon dolar olduğu tahmin edilmektedir. İki ülke arasında sekiz yıl süren savaş 1988 yılı 20 Ağustos tarihinde BMGK 598 no'lu kararı ile herhangi bir galibi olmadan sona ermiştir. İslam cumhuriyetinin tesis edilmesinin ardından muhaliflerine karşı büyük bir temizlik operasyonu gerçekleştirilmiş, Pehlevi rejimine karşı birlikte mücadele ettikleri pek çok ismi idam etmiş veya sürgüne göndermiştir. İlk bir iki yıl içinde

¹ Bölge Uzmanı Yetiştirme Programı Farsça Uzmanlık Okutmanı

bine yakın kişinin idam edildiği bilinmektedir. İdamların gerçekleştiği dönemde uluslararası af örgütü idamların durdurulması yönünde çağrıda bulunmuştur. Devletin muhaliflerine yönelik tutuklama, idam ve sürgünleri devam ederken diğer taraftan silahlı örgütler terör eylemlerine girişmişlerdi. Bu terör saldırılarının en çok ses getireni şüphesiz 29 Haziran 1981 tarihinde Halkın Mücahitleri örgütünün üstlendiği İslam Cumhuriyeti Parti binasının önünde düzenlenen bombalı saldırıdır. 73 kişinin hayatını kaybettiği saldırıda 4 bakan ve 27 milletvekili hayatını kaybetmiştir. Aynı yılın ağustos ayında Cumhurbaşkanı seçilen Muhammed Ali Recai yapılan bir terör saldırısı sonrası başbakan Muhammed Cevad Bahüner ile birlikte hayatını kaybetmiştir. Bir ay gibi kısa bir süre cumhurbaşkanlığı görevinde kalmıştır. Aynı yılın ekim ayında dört yıl cumhurbaşkanlığı koltuğunda oturacak olan Seyyid Ali Hamanei seçilmiştir.

Ayetullah Humeyni'nin Paris'te yaşadığı evin satın alan ve İran'a döndüğü zaman bindiği uçağı kiralyan devrim sonrası il dışişleri bakanlarından biri olan Sadık Kutbzade Ayetullah Humeyni'ye suikast iddiaları sebebiyle yaklaşık bin kişi ile birlikte idam edildi. Kutubzade "devrim önce kendi evlatlarını yer" sözünün en tipik örneklerinden biridir. Bu bağlamda bir diğer hadise de Ayetullah Humeyni'nin veliahtı olarak düşünülen Ayetullah Muntazari'nin yaşadıklarıdır. Humeyni önce Muntazari'yi azletti ardından da ev hapsine mahkûm edildi ve ölünceye kadar ev hapsi devam etti.

Ayetullah Humeyni 3 Haziran 1989 yılında vefat edince hemen bir gün sonra cumhurbaşkanlığı görevini yürüten Ayetullah Hamanei uzmanlar meclisi tarafından devrimin yeni lideri olarak seçildi. Bu sırada yapılan anayasa değişikliği ile başbakanlık kurumu kaldırılmıştır. Bugün ev hapsinde bulunan Mir Hüseyin Musevi İran'ın son başbakanı olarak tarihteki yerini almıştır. Hamanei'nin devrim lideri olarak seçilmesinin ardından boşalan cumhurbaşkanlığı koltuğuna İran devriminin en önemli isimlerinden biri olan Haşimi Rafsancani seçildi. Sekiz yıl cumhurbaşkanlığı koltuğunda oturan Rafsancani dönemi İran için yeniden yapılanma dönemi olarak adlandırılmaktadır.

Kendilerini reformist olarak adlandıran birçok parti bir araya gelerek 1997 yılında yapılacak olan cumhurbaşkanlığı seçimlerine Muhammed Hatemi'nin adaylığı ile girme kararı aldılar. Seçimlerin yapıldığı tarihten mülhem *dovvom Hordad Hareketi* olarak anılmışlardır. 1999 yılında reformcu "Selam" gazetesinin kapılmasının ardından Tahran Üniversitesinde yaşanan olaylar sırasında binden fazla öğrenci gözaltına alındı. Reformcu Hatemi hükümeti döneminde artış gösteren bağımsız gazete ve dergiler 2000 yılında rejim tarafından kapatılmıştır, kapatılan gazete sayısı 16'dır. 2001 yılında düzenlenen seçimlerde

Cumhurbaşkanı Hatemi ikinci kez seçilmiştir. Halkın büyük ümitler besleyerek seçtiği reformcu Hatemi hükümeti istenilen başarıyı gösteremedi. Vaat ettiği reformları ve açılımları gerçekleştiremeyen reformcular önce 2004 yılında yapılan meclis seçimlerinde meclis çoğunluğunu ve ardından 2005 yılındaki cumhurbaşkanlığını radikal ve sert söylemleri ile dikkat çeken muhafazakârların adayı Mahmud Ahmedinejad'a kattırdı.

Ahmedinejad'ın karşısında reformcuların adayı olarak yer alan daha önce cumhurbaşkanı ve meclis başkanlığı görevlerinde bulunan Haşimi Rafsancani beklenmedik bir şekilde seçimi kaybetmişti. Ahmedinejad cumhurbaşkanlığının ilk döneminde devrim lideri Ali Hamanei ile uyumlu bir şekilde çalışmalarını sürdürmüş ve 2009 yılında yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde reformcuların adayları eski başbakan Mir Hüseyin Musevi ve Hatemi dönemin meclis başkanlığı yapmış olan Mehdi Kerrubi'nin karşısına yine Hamanei'nin desteğini alarak ikinci kez seçilmiştir. Seçim sonuçlarına itiraz eden Musevi taraftarları protesto gösterilerine başlamıştır. Seçimlerde Musevi ve taraftarlarının sembol olarak kullandıkları yeşil renk sebebiyle *yeşil hareket* adıyla anılan protestolar sırasında can kayıplarının yaşanması protestoların giderek artmasına şiddetlenmesine sebep oldu. Bu sırada Hatemi hükümetleri döneminde görev alan pek çok isim toplum huzurunu bozmak suçlaması ile yargılandı. Seçimde adaylardan birisi olan Mehdi Kerrubi en çok sert açıklamalarla gündeme gelemeye devam ediyordu. Protestolarda tutuklanıp Kehrizek cezaevine götürülenlerin ölüm, işkence ve tecavüze maruz kaldıkları iddiasını dile getirdikten sonra cezaevi kapatılmıştır. Yeşil hareketin iki lideri Mir Hüseyin Musevi ve Mehdi Kerrubi reformcu siyaset adamları Behzad Nebevi ve reform hareketinin teorisyeni olarak kabul edilen Said Haccaryan ile birlikte protestolar sürecinde gözaltına alınmışlardır. Bu iki isim ve Musevi'nin eşi Zehra Rehneverd haklarında herhangi bir yargı kararı olmamasına rağmen halen ev hapsinde tutulmaktadır.

Seçimlerde Hamanei'nin desteğini alarak cumhurbaşkanlığı koltuğuna ikinci kez oturan Ahmedinejad ile devrim liderinin arası 2011 yılından itibaren açılmaya başladı. İstihbarat Bakanı Haydar Moslahi'nin cumhurbaşkanı tarafından görevden alınması sürecinde yaşanan kriz sonrası Hamanei ile arası açılan Ahmedinejad 11 gün boyunca evinden çıkmamış ve Hamanei tarafından görevden alındığı söylentilerine sebep olmuştur.

İki dönem Cumhurbaşkanlığı yapan Ahmedinejad görev süresinin dolmasına yakın zamanda *sapkın hareket* olarak adlandırıldı ve 2013 yılında yapılan ve reformcuların desteklediği Hasan Ruhani'nin seçilmesinin ardından yakın çalışma arkadaşlarından pek çoğu tutuklanarak cezaevine konuldu. Hasan Ruhani'nin seçildiği dönemde BM Güvenlik Konseyinin beş daimi

ülkesi ve Almanya ile sürdürülen nükleer müzakereler olumlu neticelenmesi ülkede adeta bir bahar havası yarattı. Hasan Ruhani cumhurbaşkanlığının ilk dönemini bu anlaşmanın verdiği olumlu hava ile atlattıktan sonra 2017 seçimlerinde Muhafazakârların adayı İbrahim Reisi'nin karşısında ikinci kez koltuğa oturmayı başardı. Ancak beklenmedik bir olay yaşandı; Amerika Birleşik Devletlerinde yapılan başkanlık seçiminde sandıktan zaferle çıkan Donald Trump İranla yapılan anlaşmayı tanımadığını söyleyerek ekonomik yaptırım kararı aldı. Ekonomik yönden zor günler yaşayan İran'da bu yaptırımlar geniş halk kitlelerinin sıkıntılarının artmasına sebep oldu. 2017 yılının Aralık ayında İran'ın önemli dini merkezlerinden biri olan Meşhed şehrinde başlayan protestolar bir anda ülkenin her yanına sıçradı. Ekonomik gerekçelerle başlayan olaylar bir anda rejim karşıtı protestolara dönüşmüş, bir taraftan İran'ın Suriye, Irak, Yemen ve Filistin gibi ülkelere yardım etmesi eleştirilirken bir taraftan da Pehlevi hanedanının veliahtı olarak boy gösteren Rıza Pehlevi'nin mesajlarını ve resimlerini içeren broşürler özellikle şehrin varoşlarında dağıtılmaktaydı.

2019 yılında devrimin kırkinci yılı çerçevesinde her yıl düzenlemiş olduğu kutlamaları daha görkemli kutlamak isteyen İran hem dış baskılar, hem çevre ülkelerde İran'ın da içinde fiili olarak yer aldığı sorunlar hem de ekonomik sorunlar sebebiyle arzuladığı şekilde kutlayamamıştır.

Genel olarak bakıldığında İran İslam devrimi ile ulaşmak istediği ideallerden hızlıca uzaklaşmış, devrimin ilk yıllarında dile getirilen devrim ihracı gibi hayaller yerini siyasi nüfuz sağlama hedefine yönelmiştir. Devrimin ilk yıllarında Pehlevi rejimi döneminde çok ön olana çıkartılan Fars milliyetçiliği ve İslam öncesi İran kültürü geri plana itilmiş olmasına rağmen özellikle iki binli yıllardan sonra hem İslam öncesi kültür ve tarihine ait sembol isimler ön plana çıkmış hem de İran içindeki Fars olmayan unsurları yok, onların dil, kültür ve edebiyatları inkâr eden yaklaşımlar ön plana çıkmaya başlamıştır.

Bir yandan ekonomik sorunlarla, doğal afetler, dış baskılar ve ambargolarla zor günler yaşayan İran özellikle etnik ve mezhebi azınlıklar konusunda halkın talepleri doğrultusunda bazı adımlar atmadığı takdirde daha büyük sorunlar ve meydan okumalarla karşılaşacaktır.